

Ярослав Затилюк

ПІДРОБНА ГРАМОТА КНЯЗЯ РОМАНА МСТИСЛАВИЧА КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОМУ МОНАСТИРЮ: ТЕКСТ, ДЖЕРЕЛА ТА «ПАМ'ЯТЬ» ПРО КИЄВО-РУСЬКЕ МИНУЛЕ ЇЇ ТВОРЦІВ (ПЕРША ПОЛОВИНА XVII СТОЛІТТЯ)*

У статті розглянуто підроблені документи київського домініканського монастиря св. Миколая та Києво-Печерського монастиря на спірні маєтності. Написання текстів підробок передбачало добре знайомство з минулим. Детально проаналізовано текст сфальшованої грамоти князя Романа, зокрема визначаються джерела та обізнаність із минулим її авторів. Піднято питання щодо «пам'яті» про давньоруське минуле (і князя Романа зокрема), пропагованої у київській інтелектуальній традиції першої половини XVII століття.

Одним із результатів апелювання до минулого є «знаходження» потрібних аргументів як доказу в суперечках, що зазвичай стосувалися права власності чи статусу інституції, особи, еліти тощо. Вдавання до такої «інтелектуальної процедури» давало змогу насамперед виготовляти чи імітувати давні документи, які після проходження обов'язкової процедури легалізації можна було презентувати на підтвердження свого права «з давніх часів». Крім того, «пригадування минулого» давало змогу відшукати персону, якій можна було б приписати документ, зрештою, подумати над самим текстом підробки. Показовим прикладом такої «творчої» діяльності є фальшування грамот давньоруського князя Лева на теренах Галичини і Поділля протягом XV–XVII ст.¹

* Основні ідеї статті були предметом обговорення на засіданні міждисциплінарного семінару Товариства дослідників Центрально-Східної Європи. Дякую його учасникам за цінні зауваження та коментарі.

¹ Див. про «традицію» створення фальсифікатів грамот князя Лева: Грушевський М. *Еще о грамотах кн. Льва* // Известия Отделения русского языка и словесности [далі – ИОРЯС]. – Т. 9, кн. 4. – СПб., 1904. – С. 268–283; Линниченко И. *Грамоты галицкого*

Наприкінці XVI – в першій половині XVII ст. Києво-Печерський монастир мав подібні клопоти, оскільки доведення маєткових прав обителі, ба навіть її статусу, потребувало захисту давніми документами. Цю проблему в монастирі було вирішено шляхом фальшування грамот давньоруських князів Андрія Боголюбського та Романа Мстиславича. Зокрема дарча князя Романа призначалася для підтвердження монастирського права власності на Забудецьку землю біля Києва.

Цей маєток був предметом тривалих майнових конфліктів між трьома претендентами – Києво-Печерським монастирем, київським домініканським монастирем св. Миколая і власниками сусідньої Рубежівки – Ленкевичами-Іпогорськими. Як вони сперечалися і якою була колотнеча між ними протягом першої половини XVII ст. (а з Ленкевичами набагато довше) – тема окремого дослідження. Зараз для нас важливо зафіксувати аргументи, якими оперували дві зі сторін конфлікту – домінікани і Печерський монастир.

Домініканському монастиреві за доказ правив привілей великого литовського князя Олександра, датований 1411 р. У ньому йшлося про визнання за домініканами права власності на маєтності так званої Бісової Баби (частину згаданої Забудецької землі), а сам привілей нібито підтверджував давній фундуш князя Володимира. Насторожує передчасна, як для 1411 року, формула аренги про «людскую память... дабы литеря(д)ным свидетельство(м) утверждена была». Більше того, з тексту неясно, про якого Володимира йдеться і коли він дарував домініканам землі, та й сама дата привілею не відповідає періоду правління Олександра (1492–1506). Тож однозначно маємо справу з підробкою².

Але якого з Володимирів «пам'ятали» домініканці? Логічно припустити, що їхня «пам'ять» про киево-руське минуле мала за точку відліку початок XIII ст., коли Яцек Одровонж перебував з місією на Русі. Після канонізації Яцека наприкінці XVI ст. (за папською буллою 1594 р.) почали «пригадувати» його пригоди в Києві у 1230-х роках: боротьбу з бісами на Дніпрі, чудесне навер-

князя Льва и значение подложных документов как исторических источников // ИОРЯС. – СПб., 1909. – Т. 4. – Кн. 1. – С. 80–102. Систематизація цих підробних грамот, огляд історій їх підтвердження див.: Купчинський О. *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження і тексти.* – Львів, 2004.

² Те, що ця грамота є пізнішою фальсифікацією через її головні невідповідності (неспівпадіння імені князя з датою грамоти, дипломатична неадекватність документа та його мовностилістичні особливості), переконливо довів ще Іван Малишевський: Малышевский И. *Доминиканец Яцек Одровонж, мнимый апостол земли русской* // Труды Киевской Духовной академии. – 1867. – № 6. – С. 469–474. Див. також видання копії грамоти XVIII ст. і подібний коментар до неї: *Українські грамоти XV ст.* / Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. Русанівського. – К., 1965. – С. 25–26.

нення ним київського князя Володимира Рюриковича та його оточення, подальше вигнання князем домінікан із Києва. Поява цих сюжетів, за спостереженням Івана Малишевського, мала чітке текстове підґрунтя – хроніки Длугоша і Кромера. У хроніці останнього про Яцека сказано таке:

Jacek owszem ten aż w Kijowie i w Haliczu regułę swoją krzewił. Ale niedługo go tam cierpiał kijowskie książę Wiodymierz bojąc się aby Rusacy przez ich naukę od greckich obrzędów nie odpadli³.

На початку XVII ст. у Києві зроблено доповнення іншого характеру – тут уже йшлося про земельне пожертвування домініканам маєтків біля Києва, безпосередньо біля Забудецької землі, від знатної киянки Безсоани (тобто, Бісової Баби – так, до речі, пізніше й назвали цю ділянку)⁴. Безсоана нібито була сучасницею князя Володимира Рюриковича, що й давало підставу приписати саме йому давній фундуш, який буцімто підтвердив своїм привілеєм великий князь литовський Олександр.

Домініканську підробку зі згадкою про «фундуш Володимира» кількаразово підтверджували пізніші володарі, як зазначено у відповідному привілеї 1649 р. Яна Казимира⁵.

Аргументи Києво-Печерського монастиря також спиралися на апеляцію до давньоруського минулого і презентацію «давніх документів», чим і стала підроблена грамота князя Романа Мстиславича. У ній Роман (з титулом князя галицького, київського, володимирського, луцького та ін.) разом із дружиною Анастасією дарує Забудецьку землю Києво-Печерському монастирю, у присутності свідків – «послухів» галицького митрополита Галактіона, князя Федора Ростовського і дяків Ванка і Гарасима.

Ця грамота добре відома історикам XIX ст., які одноставно визнали її підробкою набагато пізнішого часу – приблизно кінця XVI століття. Варто додати, що протограф документа у тому стані, як його виготовили в Печерському монастирі, не зберігся, тож дослідники мають справу з пізнішими копіями та «уписами» кінця XVII – XVIII ст., тому сьогодні неможливо оцінити ні пергаменту, на якому князь Роман нібито написав свою дарчу, ні вигляду «притиснутої» на ньому печатки, ні характеру письма. Сумніви, отже, викликає тільки сам текст, що його вже в джерелознавчих коментарях XIX ст. вважали підозрілим через «польсько-руську мову»⁶, через «склад мови, деяких слів та інших предметів»⁷, або,

³ Kromer M. *Kronika polska.* – Sanok, 1857. – Ks. VII. – S. 384.

⁴ Вперше це було зафіксовано у тексті Бзовія 1604 р. Див.: Мальшевский И. *Доминиканец Яцек Одровонж...* – С. 458.

⁵ Опубл. у: Евгений Болховитинов. *Описание Киевского Софийского собора и киевской иерархии.* – К., 1825. – Прибавление № 5. – С. 15–29.

⁶ Востоков А. *Описание русских и словенских рукописей Румянцевского музеума.* – СПб., 1842. – С. 114–115.

⁷ Закревский Н. *Описание Киева.* – М., 1868. – Т. 2. – С. 897.

зрештою, через наявність невідомих персонажів – за словами Антона Петрушевича, «мнимого галицького митрополита Галактіона»⁸.

Порівняно недавні дослідження тексту грамоти присвячено її розгляду в контексті майнових документів Києво-Печерського монастиря⁹, а також з функціонуванням документа як «давнього свідчення» на судових процесах XVIII ст.¹⁰ Окремо треба відзначити фундаментальну працю Олега Купчинського, до якої увійшли пізніші текстові версії грамоти та розлогий коментар щодо можливих обставин її появи¹¹.

Утім, через вкрай погану збереженість київських актових матеріалів важко з певністю твердити, коли та в якій послідовності виникли обидві згадані підробки. Домініканська, очевидно, є продуктом перших десятиліть XVII ст., принаймні цим часом датовано королівські потвердні привілеї, згадані в останньому з них – Яна Казимира 1649 р. Грамоту князя Романа частина дослідників вважають витвором кінця XVI ст., натомість Олег Купчинський, аналізуючи спори Києво-Печерського монастиря з сусідами, припускає, що вона могла з'явитися у перші десятиліття XVII ст. – як «відповідь Лаври на домініканські претензії»¹². На мою думку, документ слід датувати проміжком між 1620–1640 рр., коли монастир мав безпосередньо обороняти маєтності, згадані у підробці¹³.

Так чи інакше, але грамота князя Романа, поза сумнівом, є цінним джерелом з історії уявлень про давньоруське минуле, що

⁸ Петрушевич А. *О начатках первых епископств в Галицко-руском княжестве* // Зоря Галицкая. – 1853. – Ч. 10. – С. 108, прим. № 56. Також: Каманин И. *Судьба грамоты кн. Романа Галицкого* // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца [далі – ЧИОНЛ]. – К., 1907 – Кн. 19, вып. 3. – С. 71–80.

⁹ Люта Т. *Земельна власність Києво-Печерського монастиря в Києві та його околиці в XVI – першій пол. XVII ст.* // Наукові записки НаУКМА. – К., 1999. – Т. 14. – С. 29–37; Ї ж. *Документи про юрисдикційний статус та економічне становище Святософійської катедри і Києво-Печерської архимандрії в перші роки після Берестейської унії* // Ковчег. Львів, 2000. – Ч. 2. – С. 313–321.

¹⁰ Русакова Ю. *«Грамоти» Андрія Боголюбського і Романа Галицького в контексті землеволодіння Києво-Печерського монастиря* // Медієвістика: історія церкви, науки і культури. – К., 2003. – Вип. 5. – С. 79–115.

¹¹ Купчинський О. *Акти та документи Галицько-Волинського князівства* // Там само. – С. 430–453.

¹² Там само. – С. 438.

¹³ Не вдаючись наразі у подробиці конфліктів, які підштовхнули монастир вдатися до підробки, зауважимо, що попередні маєткові спори не стосувалися всіх маєтностей, згаданих у грамоті, тим більше, що частиною з них Києво-Печерський монастир наприкінці XVI ст. взагалі не володів. Маєтність на Берківцях перейшла до нього на початку 1630-х рр., а вже 1636 р. фіксується спір про неї з домініканами (тут ішлося лише про «побиття гречки»): ІР НБУВ. – Ф. 301, спр. 217П. – Арк. 442. До того ж, ім'я князя Романа немає у переліку «dobrodziejów i oriekiupów» монастиря у «*Тератургеми*» Афанасія Кальнофойського 1638 р. – на відміну від князя Андрія Боголюбського, чия підробна грамота виникла до написання «*Тератургеми*» (під датою 1592 р.). Відповідно, якби грамоту і легенду про надання князя Романа створили до 1638 р., ім'я князя обов'язково було би назване у згаданому перелікові.

побутували в київському церковному середовищі першої половини XVII ст. Поза тим, виготовлення підробки передбачало певну «мобілізацію» історичних знань через знайомство з якимись текстами. Власне, про ці два аспекти піде мова далі.

Почнімо з визначення можливих текстових джерел грамоти на певні деталі її тексту. Документ відкриває титул князя Романа, якого названо: «Галицкий, Киевский, Владимирский, Луцкий и инних земель Русскихь обладатель»¹⁴. У популярній серед київських інтелектуалів хроніці Мацея Стрийковського (1582) Роман фігурує як «Halickie, Luckie, Wolyńskie i Włodimirskie książę»¹⁵. Обидва титули схожі, проте насторожує згадка у підробці київського стола і відсутність волинського.

Стрийковський, проте, міг вплинути на авторів підробки опосередковано: князя Романа в хроніці представлено як такого, що визначав долю київського стола (детальніше про це наведено далі).

Романа кваліфіковано як князя володимирського також у запропонованій генеалогічній лінії руських князів (у цьому випадку Острозьких), Бартошем Папроцьким (1584): «Roman, syn Mściślawów, włodumierskie książę, potem halickie»¹⁶. Утім, аналогічно титулує князя і Мацей Меховський (1521): Romanus Mściślawicz Haliciensis et Wladimiriensis¹⁷. Отже, залишається припускати, що кияни взяли за основу текст Стрийковського (з ним найбільше збігів у переліку столів), переробивши його або з власної ініціативи, або, вірогідніше, під впливом інших текстів. Можливо й те, що до титулу просто внесли центри («столиці») підвладних князю земель — таких як Галич, Київ і Володимир, а Луцьк «потрапив» сюди завдяки Стрийковському. Адже з Луцьком титул князя виглядав повніше, тим більше що у Стрийковського автори підробки читали про Романа як такого «ktory chciał być mian monarchą wszystkiej Rusi i tak się pisał»¹⁸.

Підробку датовано 1240 р. (*шуми*), коли князь Роман уже давно був покійним († 1205). Свого часу Василь Левицький¹⁹ та Іван Каманін²⁰ припускали, що текст міг зазнати спотворень. На жаль,

¹⁴ Тут і далі використано хронологічно найраніший зі збережених списків 1686 р. Текст цієї копії за архівом малоросійського приказу опубл.: Купчинський О. *Акти та документи Галицько-Волинського князівства...*— С. 445–446.

¹⁵ Strykowski M. *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi.*— Warszawa, 1846.— S. 212.

¹⁶ Paprocki V. *Herby rycerstwa polskiego.*— Kraków, 1858.— S. 448.

¹⁷ Цит. за: Лимонов Ю. *Культурные связи России с европейскими странами XV–XVII вв.*— Л., 1978.— С. 135.

¹⁸ Strykowski M. *Kronika...*— S. 210.

¹⁹ В. Левицький стверджував, що замість дати 6748 (1240) р. треба читати 6711 (1203) року. Але, на жаль, мотивація не вказана. Див. цитування його роботи: Петрушевич А. *О начатках первых епископств в Галицко-русском княжестве // Зоря Галицкая.*— 1853.— Ч. 10.— С. 108.

²⁰ І. Каманін пропонував датувати документ 1202 р.: Каманін І. *Судьба грамоты кн. Романа Галицкого // ЧИОНЛ.*— К., 1907.— Кн. 19.— Вып. 3.— С. 78.

як уже згадувалося, первісна версія фальсифікату до нас не дійшла. Не виключено, що й, дійсно, наведене вище літерне сполучення на позначення 6748 року через недбалість переписувача було передане як *šyāi*, тобто 6711 (1203) рік. Однак така помилка здається мало ймовірною, бо усталена графіка двох останніх літер настільки несхожа, що сплутати їх важко. Гадаю, що на специфічне датування копії 1686 р. радше вплинула інша обставина — фатальний ореол 1240 р., нашість Батія, загибель «архівів» тощо. Натомість первісна версія підробки теоретично могла би бути датованою 1203 роком, бо, згідно зі Стрийковським, князь Роман у 1202–1203 роках фактично володів Києвом, призначаючи сюди на князювання Ростислава Рюриковича²¹. Грамота, відтак, виглядала би як доповнення, що не суперечить хроніці: Роман вирішує долю київського княжого столу, отже, робить щось корисне для Києво-Печерської обителі. До того ж, із датою 1203 р. підробка виглядала би менш підозріло в очах решти читачів Стрийковського — тих-таки домінікан, опонентів Києво-Печерського монастиря.

Перейдімо до наступного «повідомлення» підробки. Місцем написання грамоти тут вказано Галич («писань у Галичу»). На те саме натрапляємо у Стрийковського: Роман «do Halicza przeniósł stolec monarchiej Ruskiej z Kijowa»²². Не виключено, що саме ця інформація підштовхнула авторів підробки до того, аби першим у титулатурі князя поставити не київський, а галицький стіл.

Зі згадкою про перенесення Романової столиці до Галича, як можна припускати, пов'язано й те, що один із послухів грамоти названий галицьким митрополитом. Галицька митрополія, як відомо, була явищем доволі епізодичним: її існування визначають кількома десятиліттями між початком 1300–1340-х і 1370–1390-ми роками. Переважно ж у Галичі резидував митрополичий намісник, а на початку XVI ст. за право його призначення навіть точився спір між католицьким архієпископом і київським митрополитом²³. Сумнівно, аби про уривчате існування Галицької митрополії могли щось знати у Києві першої половини XVII ст., принаймні така «пам'ять» не засвідчена в жодному з тогочасних текстів. Звідки, отже, «виринув» у підробці галицький митрополит, та ще й під 1240 роком?

З одного боку, до цього міг підштовхнути простий логічний ланцюжок: раз князь переніс столицю до Галича, то разом з нею мав би бути перенесений і митрополичий осідок. З іншого боку,

²¹ Пор.: Strykowski M. *Kronika*...— S. 210–212.

²² Ibidem.— S. 211. Про це саме є і в Папроцького: Paprocki V. *Herby*...— S. 448. Утім, таку згадку можна знайти в інших текстах, де мова йде про Романа Мстиславича.

²³ Про події, пов'язані з Галицькою митрополією, див.: Беднов В. *Православная Церковь в Польше и Литве (по Volumina legum)*.— Екатеринбург, 1908.— С. 7–9, 82–86; Гудзяк Б. *Криза і реформа*... — С. 8, 94–100.

ієрарх Київської митрополії вже два століття титулувався «митрополитом Київським і Галицьким»²⁴, себто згадка про галицьку митрополічу кафедру сприймалася як звична. Крім того, у канцелярії Києво-Печерського монастиря можна було ознайомитися з текстом грамоти (також підробки) галицького князя Лева соборові Успіння Богородиці в Крилосі 1301 р., яку власноруч скопіював Петро Могила²⁵: тут серед іншого йшлося про статус митрополічої кафедри у Галичі.

Митрополита названо Галактіоном, хоча жоден галицький, та й будь-хто з інших високих ієрархів, такого імені не мав. Тимчасом якогось Галактіона згадано у перелікові митрополитів давньої редакції печерського помянника²⁶. Дослідники традиційно ідентифікують цю особу з київським митрополитом 1480-х років Спиридоном, чиє перше чернече ім'я звучало саме так²⁷. Отже, цю деталь підказали локальні знання монастирського середовища, в пам'яті якого реальний ієрарх XV ст. перемістився на іншу митрополічу кафедру і в інший час – як галицький митрополит XIII ст.

«Співдарувальницею» князя Романа підробка називає його дружину на ім'я Анастасія, хоча насправді імені цієї жінки історики не знають²⁸. Можна припускати, що «Анастасія» є продуктом традиції киево-печерських книжників пов'язувати з цим іменем благодійниць монастиря. Показово, наприклад, що саме так іменують дружину князя в іншому печерському фальсифікаті – ставропігійній грамоті Андрія Боголюбського кінця XVI ст.²⁹. На ще одну Анастасію натрапляємо в «Синописі» (1681)³⁰: таке ім'я автор надав згадуваній в Іпатіївському та Густинському літописах під 1158 р. донаторці Києво-Печерського монастиря – дочці князя Ярополка, дружині Гліба Всеславича³¹. Це опосередковано свідчить про можливі асоціації з цим іменем імовірних авторів підробки.

²⁴ Вперше такий титул ужив митрополит Кипріян у 1401 р.: Гудзяк Б. *Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії.* – Львів, 2000. – С. 95.

²⁵ Див. повідомлення про цю неавтентичну грамоту кінця XVI ст.: Купчинський О. *Акти та документи Галицько-Волинського князівства...* – С. 630.

²⁶ Голубев С. *Древний помянник Киево-Печерской Лавры* // ЧИОНЛ. – К., 1892. – Кн. 6. – Приложение. – С. 4.

²⁷ Бучинський Б. *Студії з історії церковної унії* // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1909. – Т. 9. – С. 22 (як київський митрополит 1477–1480 рр.); Ульяновський В. *Київський митрополит Спиридон.* – К., 2004. – С. 103.

²⁸ Загальноприйнято, дружинами князя Романа у різний час були Предслава – дочка овруцького князя Юрика Ростиславича та Анна – дочка візантійського імператора Ісака II Ангела: Baumgarten N. *Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes.* – Roma, 1927. – S. 23, 47.

²⁹ ЦДІАУК – Ф. 128, оп. 1 «Грамоти», спр. 1.

³⁰ Sinopsis, Kiev 1681: Facsimile mit einer Einleitung / Einleitung von Hans Rothe. – Cologne, 1983 – S. 50.

³¹ *Полное собрание русских летописей.* – М., 1998. – Т. 2: *Ипатьевская летопись.* – Стб. 493. Там само: *Густинская летопись* / Прибавление к Ипатьевской летописи. – С. 305.

Цілком загадковою є поява у підробці ще однієї постаті — послуха Романового Федора Ростовського. Ростовські князі з іменем Федір згадуються у джерелах лише з 1430-х років³². Можливо, для авторів фальсифікату цей персонаж асоціювався з героєм життя засновника Борисо-Глібського монастиря — Федором Ростовським, щоправда, його походження там не вказано³³. З іншого боку, ім'я Федір у Максима Грека та в «Лексиконі» Памва Беринди³⁴ тоді тлумачилося як «Божий дар», що створювало простір для «подобенств» та прив'язок.

Що ж до дяків Гарасима та Ванка, нібито причетних до написання Романової дарчої, то обидва, найімовірніше, просто вигадані. Ім'я Гарасим могло постати через його етимологію (фіксується у Максима Грека в тлумаченні «честный»³⁵) — кращого імені для свідка годі вигадати. Натомість дяк Ванко неодноразово фігурує у підроблених грамотах галицького князя Лева³⁶, зокрема в уже згаданій грамоті соборові в Крилосі, що була скопійована Петром Могилою. Саме звідти, очевидно, й запозичене це ім'я.

Останній нюанс дає змогу обережно припустити, що так звані «грамоти» князя Лева могли послужити зразком для киян. Наприклад, у цих грамотах та в підробці, що обговорюється, є практично тотожною клаузула санкція³⁷:

А не надобе ни намь, ни детьямь н(а)шимь в тоє вступатца, а хтобы хотел тоє надане от церкви Б(о)жое отдалити таковий расудится с нами передь м(и)л(о)стивымь Б(о)гомь.

Ще одна формула, вжита як застереження, інша фраза, вжита також у цьому контексті як застереження («Пречистая сама себя оборонить») є парафразом із Києво-Печерського патерика, де мовиться, що монастирем «не обладати никым же, разве Пречистою Богородицею»³⁸. Очевидно, вживання не властивих для першої половини XVII ст. формул (або лексики — як зі словом

³² ПСРЛ.— Т. 1: *Лаврентьевская летопись*.— М., 1997.— Стб. 529–530; ПСРЛ.— Т. 10: *Никоновская летопись*.— М., 2000. (Ст. за 6839, 6840 рр.).— Стб. 204–205. Ще кілька Федорів XV ст. є серед імен запропонованого Л. Войтовичем родоводу князів ростовських: Войтович Л. *Князівські династії Східної Європи*.— Львів, 2000.— С. 264.

³³ Про це життя у роботах: Ключевский В. *Древнерусские жития святых как исторический источник*.— М., 1871.— С. 126; Голубинский Е. *История канонизации святых в Русской церкви*.— М., 1903.— С. 147.

³⁴ Максим Грек. *Тлумачення імен за алфавітом // Українські гуманісти епохи Відродження*.— К., 1995.— Ч. 2.— С. 14 (список цього твору на той час був відомий у Києві); *Лексикон словенороський Памво Беринди / Підг. тексту і вступна стаття В. Німчука*.— К., 1961.— С. 210.

³⁵ Максим Грек. *Тлумачення імен за алфавітом...*— С. 12.

³⁶ Пор.: Купчинський О. *Акти та документи Галицько-Волинського князівства...*— С. 468–683.

³⁷ Пор. грамоту князя Лева про надання с. Башева Миколаївському монастирю: Там само.— С. 463. Те саме — щодо згаданої вище грамоти собору в Крилосі: Купчинський О. *Акти...*— С. 648.

³⁸ Абрамович Д. *Києво-Печерський патерик*.— К., 1991.— С. 93.

«послухи») стало наслідком начитаності авторів підробки, які розуміли, що це надає їй переконливості давнього документа.

Повертаючись до специфіки «пригадування минулого» в середовищі киево-печерських ченців, варто нагадати перелік «книг учительних», що його навів у «*Палінодії*» Захарія Копистенський: «Гвагнинь кройникарь, «История» Белского, Кромер Мартин, Матфей Стрыйковский, Меховит»³⁹. Отже, коло читання щільно обмежувалося польськими авторами, в тому числі найпопулярнішим з-поміж них — Мацеєм Стрийковським⁴⁰.

Свого часу Іван Каманін, вважаючи грамоту князя Романа вірогідною, писав, що її текст «спотворено поганою пам'яттю»⁴¹. Спробуємо поміркувати, чому ця «пам'ять» погана, та й взагалі чи була вона такою, як припускав дослідник.

Наприкінці XVI — у першій половині XVII ст. спроба інтелектуальної реанімації давньоруської традиції («пам'яті») не спиралася на давньоруські тексти⁴². Пам'ятки, що формували тодішнє уявлення про киево-руське минуле («*Палінодія*» Захарії Копистенського, Густинський літопис, «*Патерикон*» Сильвестра Косова, «*Тератургема*» Афанасія Кальнофойського та ін.) були фактично його «перепрочитанням», на основі польських взірців — у відповідь на програмові завдання могилянської доби. В аналогічний спосіб виринула й «пам'ять» про князя Романа Мстиславича. Тож те, що Каманін вважав «поганим» відтворенням старого, насправді було його новим, навіяним з польських хронік образом.

Адже в згаданих хроніках цей давньоруський володар посідав особливе місце, й, до речі, теж «створювався» поступово. Згідно з хронікою Вінцентія Кадлубека Роман постає як представлений єдиновладець, що «правив майже усіма землями і князями Русі»⁴³.

³⁹ Захарія Копыстенский. *Палинодия* // Русская историческая библиотека.— СПб., 1878.— Т. 4, кн. 1.— Стб. 326—328. Такими ж були джерела Густинського літопису; див. їх перелік: Мыцкю Ю. *Украинские летописи*.— Днепропетровск, 1978.— С. 12.

⁴⁰ Показовим виразником «моди» на текст Стрийковського є запис 1643 р. на відомому київському рукописному списку «*Хроніки*» з колекції Лазаревського про потребу в новій копії, що є очевидним наслідком повсякденного використання: Ульяновський В., Яковенко Н. *Український переклад Хроніки Стрийковського кінця XVI — початку XVII ст.* // Рукописна та книжкова спадщина України.— К., 1993.— Вип. 1.— С. 10. Про оцінку впливу Стрийковського на пам'ятки київського кола: Рогов А. *Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения. Стрыйковский и его «Хроника»*.— М., 1966.— С. 293—306.

⁴¹ Каманин И. *Судьба грамоты ...*— С. 80.

⁴² Найповніше про цю особливість київських пам'яток XVII ст. див.: Толочко О. «Русь» очима «України»: в пошуках самоідентифікації та континуїтету // Сучасність.— 1994, ч. 1.— С. 111—117.

⁴³ *Monumenta Poloniae Historica (Pomniki dziejowe Polski)* / Ed. A. Bielowski.— Lwów, 1872.— Т. 2.— Р. 441. Цит. за: Купчинський О. *Із спостережень над розвитком документа та діяльністю князівської канцелярії галицько-волинських земель XIII — першої половини XIV ст.* // Записки НТШ.— Львів, 1996.— Т. 231.— С. 69.

У пізніших текстах ця характеристика стає ще виразнішою. Ян Длугош зобразив Романа як найвпливовішого князя Русі, що після походів на половців і перемоги над київським князем Рюриком став розпоряджатися долею київського столу; згодом це саме повторить Мацей Меховський⁴⁴. Аналогічні акценти розставлено у хроніці Стрийковського, причому побіжні коментарі та віршовані авторські вставки емоційно увиразнюють образ «найсильнішого» князя — тирана й самодержця⁴⁵.

Особлива роль належала Романові й у «династичній історії», яку практикували автори генеалогій та панегіриків, наголошуючи на тому, що Роман — це першопредок князів Острозьких. Окрім уже згаданого Бартоша Папроцького, тут варто послатися на присвячену Острозьким батальну поему «De bello Ostrogiano» Шимона Пекаліда, де князя-родоначальника представлено в ореолі мужності та воїнських звитяг. Характерно, втім, що пов'язаний із острозьким вченим осередком Пекалід промовисто поєднує образ Романа з польським контекстом: «із вихованцями Леха у Галицьке згодом князівство йде і несе нагороду — корону для руського краю»⁴⁶.

Не залишилися байдужими до «пам'яті» про Романа Мстиславича й автори київського кола. Так, у «Палінодії» він виступає одним із показових героїв, бо за його правління «народ Росский статечность свою за веру аж до крове показоваль, науки и веру лядскую знищити гордо перегражаль»⁴⁷. А в Густинському літописі про цього князя розказано найбільше: крім епізодів про боротьбу з половцями й Рюриком, тут, наприклад, уміщено розповідь про захист Романом у 1204 р. візантійського імператора Ангела. У повідомленні про загибель під Завихвостом князя відзначено схожою до попередніх текстів похвалою: «Убиень бысть сей великий и храбрый и славный во князехъ Роман Мстиславич»⁴⁸.

У Києво-Печерському монастирі цю пам'ять було доповнено вигаданим текстом дарчої князя. Надалі він саме цим і мав запам'ятатися, адже його ім'я разом з іменем дружини дописують у монастирській помянник⁴⁹. До цього варто додати й те, що «на-

⁴⁴ Пор. розгляд цих паралелей хронік Длугоша і Меховіти: Лимонов Ю. *Культурные связи России с европейскими странами XV–XVII вв.* — Л., 1978. — С. 134–135.

⁴⁵ Strykowski M. *Kronika...* — S. 210–214. (тут відповідні заголовки «o tyranstwie Romana» і вірш про його загибель під Завихвостом).

⁴⁶ Пекалід Симон. *Про Острозьку війну під П'яткою проти низових // Українські гуманісти епохи Відродження.* — К., 1995. — Ч. 2. — С. 47. Детальний розгляд цього панегірика див.: Яковенко Н. *Що за війну описує Шимон Пекалід у поемі «De bello Ostrogiano» // Ї ж. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.* — К., 2002. — С. 157–189.

⁴⁷ Захария Копыстенский. *Палинодия...* — Стб. 1017.

⁴⁸ ПСРЛ. — Т. 40: *Густынская летопись.* — СПб., 2003. — С. 110.

⁴⁹ Див. рукопис Києво-Печерського помянника середини XVII ст.: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. — Ф. 136172. — Арк. 265.

щадки Романа», князі Острозькі були добре знані як фундатори і благодійники Києво-Печерського монастиря. Так, до «*Тератургеми*» Афанасія Кальнофойського вміщено скомпонований автором напис на надгробку Костянтина Острозького, а в поданому тут-таки переліку добродійців та обителі перелічено кілька імен членів потужного роду Острозьких⁵⁰. Відтак, приписування першопредкові Острозьких дарчого надання могло сприйматися як логічне та закономірне. Проте не виключено, що йшлося про спробу конструювання неперервної тяглості благочинства Острозьких на користь Печерської обителі.

Отже, уважний аналіз тексту підробленої дарчої князя Романа свідчить про «творчу кухню» її авторів і, насамперед, про те, на підставі чого вони «пригадували» давньоруське минуле. В основі цієї процедури лежали повідомлення популярної в руських читацьких колах хроніки Мацея Стрийковського, вірогідним взірцем імітації старого документа могло послужити знайомство з грамотами давньоруського князя Лева (їх широко підробляли на теренах Галичини та Поділля протягом XV–XVI ст.).

Поза тим, підробка Києво-Печерського монастиря не випадково пов'язана саме з князем Романом Мстиславичем — героєм панегіриків та генеалогій кінця XVI ст. і писемних пам'яток київського кола першої половини XVII ст., де йому належало особливе місце «пам'яті» як єдиноначальному, сильному правителю Русі.

Yaroslav Zatyliuk

FORGERY OF DIPLOMA OF THE DUKE ROMAN MSTISLAVICH TO KIEVAN CAVES MONASTERY: TEXT, SOURCES AND «MEMORY» ABOUT PAST OF ITS CREATORS (FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY)

The article is dedicated to the analysis of the forgery diplomas of the Kievan Dominican monastery of S. Nicolas and Kievan Caves monastery. Writing of this texts demanded excellence knowledge about past. The most attention in the research was anticipate to the analysis text Roman's forged diploma, especially to determination of the sources and imagination about past by authors of this document. The special attention is the problem of «memory» about old Rus, especially duke Roman Mstislavich that propagated in the Kievan intellectual tradition at the end of the 16th — the first half of the 17th century.

⁵⁰ TERATOURGEMA lubo Cuda przez W. Oycy Athanassiusza Kalnofoyskiego... — Z drukarni Kijowo-Pieczarskiej R. P. 1638 // *Seventeenth-Century Writings on the Kievan Caves Monastery.*— Cambridge, Mass., 1987.— P. 33–34, 59.